

B. A.
SEM - VI

भ्रष्टाचार
(Corruption)

भ्रष्टाचाराचा अर्थ

- आधुनिक काळात भ्रष्टाचार एक गंभीर समस्या
- प्राचीन काळात राज्याच्या कार्याचे क्षेत्र हे मर्यादित होते. सामाजिक आणि नैतिक नियंत्रणाचा लोकांवर प्रभाव होता. त्यामुळे प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळात भ्रष्टाचाराचे क्षेत्र मर्यादित होते.
- शासनाची नैतिकता या ग्रंथात पाल. एच. डगलस यांनी असे नमूद केले आहे की, 'इंग्लंडमध्ये 19 व्या शतकात आणि अमेरिकेत 20 व्या शतकात भ्रष्टाचार अधिक प्रचलित झाला.'
- भारतात भ्रष्टाचाराची वृद्धी स्वातंत्र्योत्तर काळात झाली आहे. आज देशातील लोकशाही सरकारचे नवे स्वरूप आणि सरकारी कार्याच्या विस्तारामुळे विविध प्रकारच्या भ्रष्टाचारास प्रोत्साहन मिळाले आहे. त्यामुळे भ्रष्टाचाराचे प्रमाण वाढले

भ्रष्टाचार – व्याख्या

- 1) भ्रष्टाचार प्रतिबंधक समिती :- व्यापक अर्थाने, एक सार्वजनिक पद किंवा समाजात उपलब्ध असलेल्या एका विशेष दर्जाशी संलग्न शक्ती आणि प्रभावाचा अनुचित वा स्वार्थासाठी उपयोग करणे म्हणजे भ्रष्टाचार होय.
- 2) इलियट आणि मेरील :- प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष लाभ मिळविण्याच्या हेतूने जाणीवपूर्वक निश्चित कर्तव्याचे पालन न करणे म्हणजे भ्रष्टाचार होय.
- 3) रॉबर्ट सी. ब्रुक्स :- कोणत्याही प्रकारचा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष व्यक्तीगत फायदा मिळविण्याकरीता जाणीवपूर्वक प्रदत्त कर्तव्याचे पालन न करणे म्हणजे राजकीय भ्रष्टाचार होय. भ्रष्टाचार हा नेहमी कोणत्याही स्पष्ट अथवा अस्पष्ट फायद्याकरीता कायदा आणि समाजाच्या विरोधात केला जातो.
- अशाप्रकारे भ्रष्टाचार म्हणजे अनुचित लाभ होय. यात जाणीवपूर्वक कर्तव्याचे उल्लंघन केले जाते. व अनुचित मार्गाने पैसा कमविला जातो.

भ्रष्टाचाराची कारणे :

- 1) राजकीय संस्थांचे विस्तृत क्षेत्र
- 2) मोठे व्यापारी आणि राजकीय नेत्यांचे गठबंधन
- 3) लोकशाही शासनामध्ये पक्षाच्या लोकांना सार्वजनिक पदे देणे
- 4) शासनाचे व्यापक कार्यक्षेत्र
- 5) मूल्यांमध्ये परिवर्तन
- 6) मौद्रिक व्यवस्थेचा विस्तार
- 7) भ्रष्टाचार करणाऱ्या सक्षम संघटनांचा अभाव

भ्रष्टाचाराचे प्रकार

- 1. राजकीय क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
- 2. प्रशासकीय क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
 - अ) सरकारी कार्यालयात भ्रष्टाचार
 - ब) पोलीस क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
 - क) न्यायालयीन भ्रष्टाचार
 - ड) स्थानीय प्रशासनात भ्रष्टाचार
- 3. आर्थिक क्षेत्रात भ्रष्टाचार
- 4. सामाजिक क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
- 5. धार्मिक क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
- 6. व्यक्तीगत भ्रष्टाचार
- 7. शैक्षणिक क्षेत्रातील भ्रष्टाचार
- 8. वैद्यकीय क्षेत्रातील भ्रष्टाचार

भ्रष्टाचाराचे परिणाम (दुष्परिणाम)

- 1) आर्थिक विकासावर वाईट परिणाम
- 2) कायदा व्यवस्थेवर परिणाम
- 3) नैतिक अधःपतन
- 4) प्रशासनावरील विश्वास कमी होतो
- 5) अकार्यक्षमता
- 6) आरोग्यावर परिणाम
- 7) काळ्या पैशाची निर्मिती
- 8) गुन्हेगारी प्रवृत्तीस प्रोत्साहन
- 9) आर्थिक विषमता वाढीस लागते

भ्रष्टाचार रोखण्याचे उपाय

- सर्वच क्षेत्रात भ्रष्टाचार प्रचंड प्रमाणात फोफावला आहे. दिवसेंदिवस भ्रष्टाचाराचे प्रमाण वाढतच आहे. हे लक्षात घेवून भ्रष्टाचार रोखण्यासाठी काही उपाय शासनाने केले आहेत.
- 1941 मध्ये 'विशिष्ट पोलीस विभाग' स्थापन करण्यात आला.
- मार्च 1947 मध्ये कारवाई प्रभावीपणे करण्यासाठी 'भ्रष्टाचार निवारण कायदा' पारित करण्यात आला.
- या कायद्याच्या कार्यपध्दतीचे अध्ययन करण्याच्या उद्देशाने 1949 मध्ये 'बख्शी टेकचंद समिती' स्थापन करण्यात आली होती.
- नंतर 'केंद्रीय दक्षता आयोगाची' स्थापना करण्यात आली.

भ्रष्टाचार रोखण्याचे काही प्रमुख उपाय :

- 1) आदर्श शिक्षणाचा प्रसार
- 2) राजकीय पक्षांचा नैतिक स्तर उंचावणे
- 3) व्यापार आणि उद्योग क्षेत्रात कायदे कठोरपणे लागू करणे
- 4) शासकीय कार्यात सुधारणा
- 5) पोलीस विभागात सुधारणा
- 6) न्यायालय क्षेत्रात सुधारणा
- 7) भ्रष्टाचारास कठोर शिक्षा
- 8) भ्रष्टाचार विरोधी संघटनांची स्थापना